

Μνήμων

Τόμ. 24, Αρ. 2 (2002)

ΕΞΩΓΑΜΑ ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΨΥΧΟΠΑΙΔΙΑ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΑΛΠΕΩΝ (1750-1940). ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.744](https://doi.org/10.12681/mnimon.744)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Μ. (2002). ΕΞΩΓΑΜΑ ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΨΥΧΟΠΑΙΔΙΑ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΑΛΠΕΩΝ (1750-1940). ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ. *Μνήμων*, 24(2), 327-343.

<https://doi.org/10.12681/mnimon.744>

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΕΞΩΓΑΜΑ ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΨΥΧΟΠΑΙΔΙΑ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΑΛΠΕΩΝ (1750-1940) ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Η Χάννα Κόνραντ γεννήθηκε σε μια αγροτική περιοχή των Ανατολικών Άλπεων (στην Άνω Στυρία της Αυστρίας) το 1910. Ήταν νόθο παιδί. Τα πρώτα χρόνια της ζωής της τα πέρασε σε ένα δωματάκι μαζί με τη μητέρα της, η οποία «στη διάρκεια της μέρας πήγαινε να δουλέψει για τους αγρότες». Όταν η Χάννα συμπλήρωσε τα τρία της χρόνια, η μητέρα της την παρέδωσε σε μια εύπορη συγγενική αγροτική οικογένεια, όπου το κορίτσι μεγάλωσε ως ψυχοπαίδι. Εν τω μεταξύ η μητέρα απέκτησε ένα δεύτερο εξώγαμο παιδί, ένα αγόρι. Ο αδελφός της Χάννα μεγάλωσε επίσης ως ψυχοπαίδι σε ένα άλλο αγρόκτημα στην ευρύτερη περιοχή. Η μητέρα τους συνέχισε να εργάζεται για λογαριασμό αγροτών, όχι πλέον ως αγροργάτρια αλλά ως αγροτική υπηρέτρια.¹ Μαζί με τους υπόλοιπους υπηρέτες, άντρες και γυναίκες, συγκροτούσαν ένα μόνιμο προσωπικό στην υπηρεσία των αγροτών και αποτελούσαν μέλη του νοικοκυριού για όσο χρόνο εργάζονταν στο αγρόκτημα.

Για τους ιστορικούς οι οποίοι μελετούν την κοινωνική ιστορία του κεντροευρωπαϊκού χώρου η Χάννα Κόνραντ αποτελεί τυπική περίπτωση. Το 19ο και τον πρώιμο 20ό αιώνα στην αγροτική κοινωνία του ανατολικού αλπικού χώρου κάθε άλλο παρά ασυνήθιστο ήταν το να γεννηθεί κανείς εκτός γάμου, να αποχωριστεί νωρίς τη βιολογική του μητέρα, να μεγαλώσει ως ψυχοπαίδι μιας αγροτικής οικογένειας και να περάσει τα νιάτα του (αν όχι, όπως θα δούμε, όλη την υπόλοιπη ζωή του) στην υπηρεσία αγροτών.²

1. Αυτοβιογραφικό κείμενο της Hanna Konrad στο Eva Ziss (επιμ.), *Ziehkinder*, (Damit es nicht verlorenggeht..., τ. 28), Βιέννη-Κολωνία-Βαϊμάρη 1994, σ. 64-91, εδω σ. 64.

2. Βλ. την αναγκαστικά σχηματική αλλά οξυδερκή και σφαιρική τυπολογία βιογραφικών διαδρομών στην αυστριακή αγροτική κοινωνία του 19ου και του πρώιμου 20ού αιώνα στο Norbert Ortmayr, «Sozialhistorische Skizzen zur Geschichte des ländlichen Gesindes in Österreich», στον ίδιο (επιμ.), *Knechte*, (Damit es nicht verlorenggeht..., τ. 19), σ. 343-346.

Εδώ θα επιχειρήσω μια συνθετική παρουσίαση των γνώσεων που έχουν συγκεντρωθεί και των απόψεων που έχουν εκφραστεί γύρω από το θέμα, θέτοντας, στη βάση όχι μόνο βιβλιογραφικού αλλά και ενδεικτικού πρωτογενούς υλικού, ορισμένα ζητήματα ως desiderata της έρευνας.

Ερευνητικές κατευθύνσεις

Μέχρι σήμερα η ιστορική έρευνα γύρω από τα ψυχοπαίδια και τα εξώγαμα παιδιά στον ανατολικό αλπικό χώρο έχει κινηθεί, ιδεοτυπικά, σε τρεις κατευθύνσεις:

1. Στην κατεύθυνση της ερμηνείας του εντυπωσιακού αριθμού εξώγαμων παιδιών, όπως αυτός αποτυπώνεται σε γενικά στατιστικά στοιχεία και ενοριακούς απογραφικούς καταλόγους. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στη δεκαετία του 1980 οι σχετικές ιστορικές μελέτες αποτέλεσαν αναπόσπαστο τμήμα μιας ευρύτερης, διεθνούς επιστημονικής συζήτησης. Καρπός αυτής της προσέγγισης υπήρξε μια συνολική ερμηνεία του φαινομένου από τον Βιεννέζο ιστορικό Μίχαελ Μίττερραουερ.³

2. Στην κατεύθυνση μιας ιστορίας της σχετικής νομοθεσίας και της κρατικής πολιτικής. Οπωσδήποτε κανείς ερευνητής, όπου και αν επικεντρώνει τη ματιά του, δεν αγνοεί την πλευρά αυτή, για την οποία βέβαια διαθέτουμε πλουσιότερες και ίσως ασφαλέστερες πηγές.⁴ Ειδικότερες μελέτες για τη νομοθετική και γενικότερα την πολιτική αντιμετώπιση των ανύπαντρων μητέρων και των εξώγαμων παιδιών στο γερμανόφωνο χώρο, καθώς και για ιδρύματα όπως βρεφοκομεία ή ορφανοτροφεία,⁵ επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους μάλλον στον

3. Michael Mitterauer, «Familienformen und Illegitimität in ländlichen Gebieten Österreichs», *Archiv für Sozialgeschichte* XIX (1979) 123-188· του ίδιου, *Ledige Mütter. Zur Geschichte illegitimer Geburten in Europa*, Μόναχο 1983, κυρίως σ. 92-100.

4. Η εξέλιξη της σχετικής νομοθεσίας σε σχέση με τον ναπολεόντειο κώδικα και η πολιτική συζήτηση γύρω από τα εξώγαμα παιδιά στο γερμανόφωνο χώρο απασχολεί εκτεταμένα τη Hämmerle [Christa Hämmerle], «“La recherche de la paternité est interdite”». *Ledige Väter um 1900 im Spannungsverhältnis von Recht und populärer Autobiographik*, στο Josef Ehmer, Tamara K. Hareven, Richard Wall (επιμ.), *Historische Familienforschung. Ergebnisse und Kontroversen. Michael Mitterauer zum 60. Geburtstag*, Φρανκφούρτη-Νέα Υόρκη 1997, σ. 197-227, εδώ σ. 197-206], κυρίως σε σχέση με τον βιολογικό πατέρα. Για μια εμπεριστατωμένη παρουσίαση της νομοθεσίας βλ. Ursula Flossmann, *Österreichische Privatrechtsgeschichte*, Βιέννη-Νέα Υόρκη 1983.

5. Πολύ σημαντικές είναι οι εργασίες των Pawlowsky, Zechner και Matschinneg σχετικά με το ίδρυμα έκαθτων παιδιών της Βιέννης: Verena Pawlowsky, Zechner Rosa, με τη συνεργασία της Ingrid Matschinegg, *Das Wiener Gebä- und Findelhaus (1784-1920)*, τρεις τόμοι, Βιέννη 1993· Ingrid Matschinegg, Verena Pawlowsky, Rosa Zechner, «Mütter im Dienst - Kinder in Kost. Das Wiener Findelhaus, eine Fürsorgeeinrichtung

αστικό παρά στον αγροτικό χώρο, ταυτόχρονα όμως φωτίζουν έμμεσα την ιστορία των κοινωνικών ομάδων οι οποίες μας απασχολούν εδώ, συνεχίζοντας εν μέρει τη μακρά παράδοση μιας πληθώρας νομικών διατριβών και εργασιών της προπολεμικής αλλά και της πρώιμης μεταπολεμικής περιόδου.⁶

3. Στην κατεύθυνση της ανάλυσης της εμπειρίας των ιστορικών υποκειμένων, στην οποία σημαντική ώθηση έδωσε το πλούσιο αυτοβιογραφικό υλικό που είχε αρχίσει να συγκεντρώνεται στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης από τις αρχές της δεκαετίας του 1980.⁷ Χάρη σε αυτή την τελευταία προσέγγιση, η οποία απαντά κυρίως από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και μετά, έχουν έρθει στο φως ποικίλες πτυχές της καθημερινής ζωής και της εμπειρίας των ανθρώπων.⁸

für ledige Frauen und deren Kinder», *L'Homme. Zeitschrift für Feministische Geschichtswissenschaft* (1994) 61-80· Verena Pawlowsky, «Die Mütter der Wiener Findelkinder. Zur rechtlichen Situation ledig gebärenden Frauen im 18. und 19. Jahrhundert», στο Ute Gerhard (επιμ.), *Frauen in der Geschichte des Rechts*, Μόναχο 1997, σ. 367-381.

6. Βλ. ενδεικτικά: Luise Fischer, *Das uneheliche Kind in der Rechtsordnung. Eine sozial-ökonomische Untersuchung*, Inaugural Dissertation, Άουγκσμπουργκ 1943· Josefa Frischauf, *Das Recht des Unehelichen Kindes*, Inaugural-Dissertation, Βιέννη 1943. Βλ. επίσης τις διδακτορικές διατριβές της δεκαετίας του 1910 στις οποίες παραπέμπει η Hämmerle: Hämmerle, *ό.π.*, σ. 202, υποσημείωση 29.

7. Σήμερα πάνω από 1200 αυτοβιογραφικά κείμενα συγκροτούν ένα πλουσιότερο αρχείο στο Ινστιτούτο Κοινωνικής και Οικονομικής Ιστορίας του Πανεπιστημίου της Βιέννης, με την επωνυμία «Αυτοβιογραφικές Μαρτυρίες» (Dokumentation lebensgeschichtlicher Aufzeichnungen). Πολλά από αυτά τα κείμενα έχουν εκδοθεί και συνεχίζουν να εκδίδονται με επιμέλεια του αρχείου (σειρά Damit es nicht verlorengeht..., εκδοτικός οίκος Böhlau). Για το αρχείο σήμερα βλ. Günter Müller, «"Vielleicht hat es einen Sinn, dachte ich mir..." Über Zugangsweisen zur populären Autobiographik am Beispiel der "Dokumentation lebensgeschichtlicher Aufzeichnungen" in Wien», *Historische Anthropologie* 5 (1997).

8. Οι μελέτες των Ziss (Ziss, «Nachwort», στο *ό.π.*, σ. 307-327) και Hämmerle (Hämmerle, *ό.π.*) αφορούν αντίστοιχα στα ψυχοπαίδια και στους βιολογικούς πατέρες των εξώγαμων παιδιών. Οι μελέτες των Ortmayr (Ortmayr, *ό.π.*) και Klammer (Peter Klammer, *Auf fremden Hofen, Anstiftkinder, Dienstboten und Einleger im Gebirge*, (Damit es nicht verlorengeht..., τ. 26), Βιέννη-Κολωνία-Βαϊμάρη 1992, κυρίως σ. 91-95) δεν αφορούν άμεσα στα ψυχοπαίδια και τα νόθα παιδιά αλλά συμβάλλουν καθοριστικά στις γνώσεις μας γύρω από το θέμα. Σε όλες τις περιπτώσεις οι συγγραφείς βασίζονται κατά μεγάλο μέρος σε αυτοβιογραφικά κείμενα, τα οποία αφορούν κατά κανόνα στον πρώιμο 20ό αιώνα. Οι μελέτες των Ziss, Ortmayr, Klammer, συνοδεύουν, σχολιάζουν και συμπληρώνουν από την σκοπιά της κοινωνικής ιστορίας την έκδοση αυτοβιογραφικών κειμένων (βλ. υποσημείωση 7).

Οι αριθμοί και η ερμηνεία τους

— Στο επίπεδο της μακράς και της μέσης διάρκειας βιογραφικές πορείες όπως αυτή της Χάνα Κόνραντ αποτελούν εκφράσεις ενός κοινωνικού-δημογραφικού φαινομένου, το οποίο απασχόλησε και απασχολεί έντονα τους ιστορικούς της νεότερης ευρωπαϊκής κοινωνίας: τη δεκαετία του 1970 μια σειρά ιστορικών-δημογραφικών μελετών έδειξε ότι ο αριθμός των γεννήσεων εξώγαμων παιδιών αυξήθηκε αλματωδώς πρώτα στον δυτικοευρωπαϊκό και στη συνέχεια στον κεντροευρωπαϊκό χώρο από το δεύτερο μισό του 18ου, προπάντων όμως κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα.⁹ Ακόμη, τα στατιστικά στοιχεία έδειχναν ότι σε όσες χώρες τα σχετικά μεγέθη ήταν ιδιαίτερα εντυπωσιακά, ένα πολύ σημαντικό ποσοστό παιδιών εξακολουθούσαν να έρχονται στη ζωή εκτός γάμου σε όλη τη διάρκεια του 19ου καθώς και κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα.¹⁰

Στο πλαίσιο αυτό η περίπτωση της Αυστρίας παρουσίαζε και παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού οι σχετικοί δείκτες για τη χώρα αυτή ήταν υψηλότεροι από τους ανάλογους δείκτες πολλών άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Στο διάστημα 1896 με 1905 πάνω από δεκατρία στα εκατό παιδιά που γεννιόνταν ήταν εξώγαμα και στα χρόνια που ακολούθησαν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο πάνω από είκοσι. Σε εκατό γυναίκες οι οποίες βρίσκονταν σε γόνιμη ηλικία (15 έως 45 ετών) αντιστοιχούσαν την περίοδο 1896-1905 41 και την περίοδο 1919-1922 28 εξώγαμα παιδιά. Ήταν τα υψηλότερα ποσοστά στην Ευρώπη με σημαντική διαφορά από τις άλλες χώρες.¹¹ Στις αρχές της δεκαετίας του 1870 στα δύο τρίτα περίπου της Αυστρίας πάνω από το 20% των παιδιών που έρχονταν στον κόσμο ήταν εξώγαμα, στην Καρινθία και την Άνω Στυρία περίπου το 50%.¹²

Για τους ιστορικούς της κεντροευρωπαϊκής κοινωνίας ανέκυπτε ένα σημαντικό πρόβλημα. Πώς θα ερμήνευαν τα στοιχεία αυτά; Σε ποιό βαθμό μπορούσαν να τους βοηθήσουν οι έρευνες οι οποίες διεξάγονταν για άλλες περιοχές της Ευρώπης και οι θεωρίες οι οποίες διατυπώνονταν στη βάση τους;

Αποτελούσε η περίφημη θεωρία της σεξουαλικής επανάστασης, σύμφωνα με την οποία η αύξηση των γεννήσεων εξώγαμων παιδιών στον ευρωπαϊκό

9. Mitterauer, «Familienformen...», στο *ό.π.*, σ. 123.

10. Peter Laslett, «Introduction: Comparing illegitimacy over time and between cultures», στο Peter Laslett, Karla Oostervan, Richard Smith (επιμ.), *Bastardy and its Comparative History. Studies in the history of illegitimacy and marital nonconformism in Britain, France, Germany, Sweden, North America, Jamaica and Japan*, Λονδίνο 1980, σ. 1-64, βλ. διάγραμμα στη σ. 29.

11. Βλ. τον συγκριτικό πίνακα στο Fischer, *ό.π.*, σ. 10.

12. Βλ. τον χάρτη στο: Mitterauer, *ό.π.*, σ. 125.

χώρο από τα τέλη του 18ου αιώνα και μετά οφειλόταν σε μια ριζική αλλαγή στην ερωτική συμπεριφορά και τη νοοτροπία των ανθρώπων χάρη στην ανάπτυξη της οικονομίας της αγοράς και τη διάδοση της σχολικής εκπαίδευσης, μια απάντηση στο ερώτημα; Την άποψη αυτή υποστήριζε με θέρμη ο Αμερικανός Έντουαρντ Σόρτερ, του οποίου μάλιστα η ερευνητική εμπειρία αφορούσε σε μια γειτονική περιοχή της νότιας Γερμανίας.¹³ Αλλά η άποψη αυτή του Σόρτερ και το γενικότερο ιστορικό εξελικτικό σχήμα για την ερωτική συμπεριφορά, στο οποίο την ενέτασσε, είχαν μάλλον σαθρές βάσεις και αμφισβητούνταν εντονότατα.¹⁴ Έχοντας ερευνητική εμπειρία από τον ίδιο γεωγραφικό χώρο με τον Σόρτερ, ο επίσης Αμερικανός Ουίλιαμ Λη υπονοούσε, αν δεν δήλωνε ανοιχτά, ότι οι απόψεις του Σόρτερ αποτελούσαν ένα ευφάνταστο κατασκευάσμα και κατέθετε τα αποτελέσματα των μελετών του, τονίζοντας ότι οι απαντήσεις θα πρέπει να αναζητηθούν σε συγκεκριμένες οικονομικές και κοινωνικές δομές και εξελίξεις.¹⁵

Μήπως η μετριοπαθής θεωρία της «προγαμιαίας συναναστροφής» (courtship theory) την οποία διατύπωνε για τη βρετανική περίπτωση ο Άγγλος Πήτερ Λάσλετ μπορούσε να συμβάλει ουσιαστικά σε μια ερμηνεία της αυστριακής περίπτωσης; Ο Λάσλετ πίστευε ότι οι γεννήσεις εξώγαμων παιδιών οφείλονταν λιγότερο σε μια σεξουαλική επανάσταση και περισσότερο στις, χαρακτηριστικές για την παραδοσιακή δυτικοευρωπαϊκή κοινωνία, κοινωνικά ελεγχόμενες, προγαμιαίες συναναστροφές, οι οποίες καταρχήν στόχευαν αλλά για διαφόρους λόγους δεν κατέληγαν πάντοτε σε γάμο. Στήριζε την άποψή του σε μια ιστορική-δημογραφική παρατήρηση: οι έρευνες για τη Βρετανία έδειχναν ότι συχνά η σχέση μεταξύ ηλικίας γάμου και αριθμού γεννήσεων εξώγαμων παιδιών ήταν αντίστροφη. Με άλλα λόγια: όσο αργότερα παντρεύονταν οι άνθρωποι τόσο λιγότερα παιδιά γεννιόνταν εκτός γάμου. Επιπλέον: ανύπαντρες και παντρεμένες μητέρες αποκτούσαν το πρώτο παιδί τους κατά μέσο όρο στην ίδια περίπου ηλικία.¹⁶

Ή μήπως οι κεντροευρωπαίοι ιστορικοί θα έπρεπε να αναζητήσουν απα-

13. Edward Shorter, «Illegitimacy, Sexual Revolution and Social Change in Modern Europe», *Journal of Interdisciplinary History* II/1 (1971, 72) 236-272.

14. Νομίζω ωστόσο ότι συχνά παραγνωρίζεται το γεγονός πως αρχικά ο Σόρτερ διατύπωσε τη θεωρία του ως υπόθεση προς επιβεβαίωση ή διάψευση: βλ. Shorter, «Illegitimacy...», *ό.π.*, σ. 242.

15. Βλ. την αντιδικία μεταξύ Σόρτερ και Λη: W. R. Lee, «Bastardy and the Socioeconomic Structure of South Germany», *Journal of Interdisciplinary History* VII/3 (1977) 403-425· Edward Shorter, «Bastardy in South Germany: A Comment», *ό.π.* VIII/3 (1978) 459-469· W. R. Lee, «Bastardy in South Germany: A Reply», *ό.π.* VIII/3 (1978) 471-476.

16. Peter Laslett, «Introduction...», *ό.π.*, σ. 1-64, βλ. κυρίως σ. 12 και 53 κ.ε.

ντήσεις στις διαδικασίες εκβιομηχάνισης και αστικοποίησης, οι οποίες αποδομούσαν τις αγροτικές, παραδοσιακές ευρωπαϊκές κοινωνίες, όπως πρότειναν με πολύ συγκεκριμένα επιχειρήματα οι Αμερικανίδες Λουίζ Τίλλυ, Τζόαν Σκοτ και Μίριαμ Κοέν, έχοντας μελετήσει την ιστορία των γυναικών στην Αγγλία και τη Γαλλία του 19ου αιώνα;¹⁷

Όμως η αυστριακή περίπτωση παρουσίαζε ιδιαιτερότητες, τις οποίες γνώριζαν και παραδέχονταν οι ερευνητές και στο εξωτερικό. Η πιο αξιοσημείωτη ήταν ότι σε μια παραδοσιακή ευρωπαϊκή αγροτική κοινωνία, εκείνη του ανατολικού αλπικού χώρου, σε μια περιοχή η οποία εκτεινόταν από το βόρειο Τυρόλο και τις ορεινές περιοχές του Σάλτσμπουργκ, μέχρι την Καρινθία και την Άνω Στυρία είχαν γεννηθεί από τον ύστερο 18ο μέχρι τον πρώιμο 20ό αιώνα πάρα πολλά εξώγαμα παιδιά.¹⁸ Στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης ο Μίχαελ Μίττεραουερ πρότεινε ένα συγκεκριμένο ερμηνευτικό σχήμα στηριζόμενος στη μελέτη απογραφικών καταλόγων του 18ου και του 19ου, αλλά και σε κοινωνικές-δημογραφικές αναλύσεις του ύστερου 19ου και του πρώιμου 20ού αιώνα.¹⁹ Οι θέσεις του Μίττεραουερ έγιναν αμέσως ευρέως αποδεκτές και συγκρότησαν τη βάση επάνω στην οποία στηρίζονται μέχρι σήμερα όσοι ιστορικοί ερευνούν την κεντροευρωπαϊκή αγροτική κοινωνία και ειδικότερα εκείνη του αλπικού χώρου. Σήμερα είναι γενικά αποδεκτό ότι:²⁰

— Η αύξηση του αριθμού των γεννήσεων νόθων παιδιών στην αυστριακή ύπαιθρο οφειλόταν κατά πρώτο λόγο στην (ευρωπαϊκή) αγροτική επανάσταση. Στο πλαίσιο της σημαντικής αυτής εξέλιξης, η οποία στην Αυστρία έφτασε στο απόγειό της στα μέσα του 19ου αιώνα, η οργάνωση της αγροτικής οικονομίας εξορθολογίστηκε και η γεωργία εντατικοποιήθηκε, χωρίς ωστόσο να εκμηχανιστεί σε ανάλογο βαθμό. Ειδικά σε περιοχές κτηνοτροφικές, όπως εκείνες του ανατολικού αλπικού χώρου, αυξήθηκε η ανάγκη της αγροτικής οικονομίας για μόνιμα εργατικά χέρια (δηλαδή για αγροτικούς υπηρέτες), επειδή η φροντίδα των ζώων απαιτεί μόνιμο προσωπικό. Αφού οι αγροτικοί υπηρέτες δεν είχαν γενικά, σε εθιμικό και ηθικό τουλάχιστον επίπεδο, δικαίωμα αλλά ούτε και τη δυνατότητα να παντρευτούν, όλο και περισσότεροι άνθρωποι στις ανατολικές Άλπεις ήταν υποχρεωμένοι να παραμείνουν ανύπαντροι για ένα πολύ μεγάλο

17. Louise Tilly, Joan W. Scott, Miriam Cohen, «Women's Work and European Fertility Patterns», *Journal of Interdisciplinary History* VI/3 (1976) 447-476, βλ. κυρίως 469.

18. Ortmayr, *ό.π.*, σ. 348.

19. Βλ. υποσημείωση 3.

20. Βλ. εκτός από τα έργα του Μίττεραουερ, τα οποία αναφέρονται στην υποσημείωση 3, τη μεταγενέστερη εκτεταμένη μελέτη του Όρτμάρ: Ortmayr, *ό.π.*, η οποία αφορά άμεσα στους αγροτικούς υπηρέτες.

διάστημα ή και για όλη τη διάρκεια της ζωής τους.²¹ Αποτέλεσμα: η αύξηση στον αριθμό των γεννήσεων εξώγαμων παιδιών, τα οποία άλλωστε μπορούσαν να χρησιμεύσουν σε μια αγροτική οικονομία με χαμηλό βαθμό εκμηχανισμού, υψηλό βαθμό εντατικοποίησης και συνακόλουθα μεγάλη ανάγκη για εργατικά χέρια.

— Μια σειρά αλληλένδετα δομικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας και της οικονομίας του ανατολικού αλπικού χώρου ευνόησαν τον υψηλό αριθμό γεννήσεων εξώγαμων παιδιών. Πέρα από την αγροτική επανάσταση ή μάλλον σε συνδυασμό με αυτήν, τα αίτια εντοπίζονται στην έκταση των γαιών, το κληρονομικό (εθιμικό ή μη) δίκαιο, την εργασιακή οργάνωση και, εν πολλοίς, στο (ζωντανό μέχρι το 1848²²) φεουδαλικό παρελθόν.

Σε γενικές γραμμές ισχύουν τα εξής: στο μεγαλύτερο τμήμα των ανατολικών Άλπεων η γη μεταβιβαζόταν ακέραιη σε έναν κληρονόμο — συνήθως στον μεγαλύτερο εν ζωή γιο —, κατά κανόνα μετά το θάνατο του πατέρα (Anerbengerrecht). Το σύστημα αυτό στόχευε στη μεγαλύτερη αποδοτικότητα των αγροτικών οικονομικών μονάδων και ευνοούσε τη συγκρότηση μεγάλων ιδιοκτησιών καθώς και την άνιση κατανομή της γης. Επειδή, λόγω και των (ορεινών) κλιματικών συνθηκών, οι μεγάλες αυτές μονάδες είχαν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους κτηνοτροφικό χαρακτήρα, η εργασία ήταν οργανωμένη στη βάση ενός μόνιμου προσωπικού αγροτικών υπηρετών — μόνιμου υπό την έννοια ότι αποτελούσαν μέλη του αγροτικού νοικοκυριού για όσο διάστημα εργάζονταν σε αυτό (συνήθως για μερικά χρόνια και πάντως όχι για διάστημα λιγότερο του ενός χρόνου). Ο Μίττεραουερ έκανε λόγο για «κοινωνίες αγροτικών υπηρετών» (Gesindesellschaften). Οι αγροτικοί υπηρέτες συγκροτούσαν μια κινητική κοινωνική ομάδα, αφού κατά καιρούς άλλαζαν θέσεις εργασίας ανάλογα προπάντων με τις ανάγκες της αγροτικής οικονομίας. Οι άνθρωποι αυτοί προέρχονταν τόσο από τις τάξεις των μικροϊδιοκτητών και των ακτημόνων, όσο και από τις

21. Για την ηλικία γάμου στην περιοχή του ανατολικού αλπικού χώρου βλ. Josef Ehmer, *Heiratsverhalten, Sozialstruktur, ökonomischer Wandel*, Γκέτινγκεν 1991, σ. 120-135 και Norbert Ortmayr, «Späte Heirat. Ursachen und Folgen des alpinen Heiratsmusters», *Zeitgeschichte* 16/4 (1989) 119-134. Ο Όρτμáιρ θεωρεί ότι ο μεγάλος αριθμός γεννήσεων εξώγαμων παιδιών σε μια κοινωνία προϋποθέτει ότι α. οι άνθρωποι κατά μέσο όρο δεν παντρεύονται σε πολύ νέα ηλικία, β. ένας σημαντικός αριθμός ανάμεσά τους δεν παντρεύεται ποτέ και γ. οι αγροτικοί υπηρέτες αποτελούν μια στατιστικά σημαντική πληθυσμιακή ομάδα: Ortmayr, *ό.π.*, σ. 128.

22. Στο πλαίσιο της επανάστασης του 1848/1849 μεταξύ άλλων καταργήθηκαν στην Αυστρία η φεουδαλική ιδιοκτησία και οι συνακόλουθες αποδόσεις των αγροτών στους ευγενείς γαιοκτήμονες: βλ. Karl Dinklage, «Die Landwirtschaftliche Entwicklung», στο Alois Brusatti (επιμ.), *Die Wirtschaftliche Entwicklung*, (Die Habsburgermonarchie 1848-1918, τ. 1), Βιέννη 1973, σ. 403-461, εδώ σ. 427 κ.ε.

τάξεις των αγροτών, αφού τα παιδιά των τελευταίων απασχολούνταν ως υπηρέτες στο πατρικό αγρόκτημα ή αλλού. Αυτό ίσχυε και για το παιδί εκείνο που θα κληρονομούσε το αγρόκτημα, όπως και για τα αδέρφια του, τα οποία όφειλε να αποζημιώσει. Το σύστημα αυτό κάθε άλλο παρά ευνοούσε την πρώιμη σύναψη γάμων και τη δημιουργία οικογένειας.

— Από τα μέσα του 18ου αιώνα και μετά θεσπίστηκαν στο γερμανόφωνο χώρο διατάξεις που δεν επέτρεπαν το γάμο, παρά με άδεια της κοινότητας στην οποία ανήκαν οι μελλόνυμφοι. Η άδεια αυτή δεν εκχωρείτο σε όσους κρίνονταν άποροι. Στόχος ήταν να μην τελούνται γάμοι απόρων ώστε, μεταξύ άλλων, να μην επιβαρύνονται οικονομικά οι κοινότητες, οι οποίες σε περίπτωση ανάγκης όφειλαν να περιθάλψουν αυτούς τους ανθρώπους και τα παιδιά τους. Ο Μίττεραουερ δεν θεωρεί καθοριστικό τον ρόλο του παράγοντα αυτού για την αύξηση του αριθμού των γεννήσεων εξώγαμων παιδιών,²³ οπωσδήποτε όμως συνέβαλε στον υψηλό αριθμό αυτών των γεννήσεων μέχρι και τον πρώιμο 20ό αιώνα. Γιατί ακόμη και μετά την κατάργηση των διατάξεων που περιόριζαν τους γάμους, οι νοοτροπίες οι οποίες είχαν διαμορφωθεί την περίοδο της ισχύος τους εξακολουθούσαν να ασκούν μια ηθική πίεση στους ανθρώπους ώστε να παραμείνουν ανύπαντροι.²⁴

Τα αίτια τα οποία παρουσιάστηκαν δεν ίσχυαν φυσικά όλα στον ίδιο βαθμό για όλες τις περιοχές του ανατολικού αλπικού χώρου. Σε ορισμένες ο αριθμός των γεννήσεων εξώγαμων παιδιών επηρεαζόταν και από άλλους παράγοντες, όπως για παράδειγμα το θρησκευτικό αίσθημα. Φαίνεται λ.χ. ότι η ισχύς της Καθολικής Εκκλησίας κράτησε τα ποσοστά των γεννήσεων αυτών χαμηλά στο ανατολικό τμήμα του Τυρόλου κι ακόμη ότι η παράδοση του κρυπτοπροτεσταντισμού σε συγκεκριμένες περιοχές της Καρινθίας ευθύνεται ως ένα βαθμό για ποσοστά της τάξης του 80 και 90%, επειδή τα ζευγάρια των χωρικών δεν τελούσαν θρησκευτικό γάμο αλλά συζούσαν.²⁵ Οι συνθήκες είναι πλέον ώριμες για μελέτες οι οποίες θα εμβαθύνουν στο ζήτημα σε επίπεδο τοπικό, στο επίπεδο λ.χ. μιας κοινότητας ή μιας ενορίας. Ορισμένες χρήσιμες προσπάθειες σε αυτή την κατεύθυνση επιβεβαιώνουν κατά το μεγαλύτερο μέρος τις θέσεις του Μίττεραουερ, αλλά οι περισσότερες δεν υπερβαίνουν, νομίζω, τα ερμηνευτικά όρια μιας ιστορικής-δημογραφικής ανάλυσης.²⁶

23. Mitterauer, «Familienformen...», *ό.π.*, σ. 185.

24. Βλ. σχετικά Klammer, *ό.π.*, σ. 77-83. Στις περισσότερες περιοχές της Αυστρίας οι διατάξεις αυτές καταργήθηκαν το 1868, στο Σάλτσμπουργκ όμως το 1883 και στο Τυρόλο μόλις το 1921. Βλ. επίσης Ehmer, *ό.π.*, 45, 55-61· Elisabeth Mantl, *Heirat als Privileg. Obrigkeitliche Heiratsbeschränkungen in Tirol und Vorarlberg, 1820 bis 1920*, Βιέννη, Μόναχο 1997, σ. 231-233.

25. Mitterauer, *Ledige Mütter...*, σ. 36.

26. Εξαιρεση αποτελεί η πολύ καλή, σφαιρική μελέτη του Μπέκερ για τη ζωή σε

Νομοθεσία και πολιτική

Η θέση των εξώγαμων και των (στην πλειοψηφία τους εξώγαμων) παιδιών τα οποία μεγάλωναν σε ανάδοχες οικογένειες στις αγροτικές κοινωνίες του ανατολικού αλπικού χώρου δεν μπορεί να ερευνηθεί σε βάθος αν αγνοήσουμε «παράδοσιακές» ιστορικές προσεγγίσεις και δεν εξετάσουμε τη νομοθεσία και την κρατική πολιτική σε σχέση με τις κοινωνικές ομάδες οι οποίες μας απασχολούν. Σήμερα έχουμε αποκτήσει αφενός μια σφαιρική εικόνα της εξέλιξης της νομοθεσίας στη λεγόμενη Παλαιά και εν συνεχεία στη σημερινή Αυστρία από τους Πρώιμους Νέους Χρόνους μέχρι και την εποχή του Μεσοπολέμου, αφετέρου μια ολοκληρωμένη εικόνα της πολιτικής σημασίας και της λειτουργίας ιδρυμάτων τα οποία περιέθαλπαν τα εξώγαμα παιδιά και τις ανύπαντρες μητέρες στη διάρκεια της εγκυμοσύνης.

Πολύ σχηματικά μπορούμε να πούμε ότι:

— Από τα τέλη του 16ου μέχρι τα μέσα περίπου του 18ου αιώνα η γέννηση εξώγαμων παιδιών αντιμετωπιζόταν ως ποινικό αδίκημα το οποίο στιγματίζε τα παιδιά, τις μητέρες τους, αλλά και τους πατέρες, όταν και εάν ήταν δυνατόν να προσδιοριστεί η ταυτότητά τους. Με τον τρόπο αυτόν οι χωροδеспότες επιδίωκαν να ελέγξουν την συμπεριφορά των υποτελών υπηκόων τους. Οι ερευνητές θεωρούν ότι η πολιτική αυτή ερχόταν σε σύγκρουση με τα ήθη και τα έθιμα αγροτικών κοινωνιών, στις οποίες οι προγαμιαίες σχέσεις αποτελούσαν εν πολλοίς απαραίτητο, κοινωνικά ελεγχόμενο προοίμιο του γάμου και χρησίμευαν στον έλεγχο της γονιμότητας των μελλονύμφων. Όντας υπό την επιρροή του Διαφωτισμού και όσων πρέσβευαν το λεγόμενο Φυσικό Δίκαιο, αλλά και στο πλαίσιο μιας δημογραφικής πολιτικής, που υπολόγιζε τα εξώγαμα παιδιά ως υπηκόους, το απολυταρχικό κράτος του ύστερου 18ου αιώνα αποποι-

ένα χωριό της Στυρίας (στα όρια με την Καρινθία και το Σάλτσμπουργκ), από τα μέσα του 17ου έως τα μέσα του 19ου αιώνα. Το ζήτημα της γέννησης εξώγαμων παιδιών απασχολεί εκτεταμένα το συγγραφέα Peter Becker, *Leben und Lieben in einem kalten Land*, Φρανκφούρτη στο Μάιν, Νέα Υόρκη 1990, βλ. κυρίως σ. 298 κ.ε. Βλ. επίσης τις ακόλουθες διπλωματικές εργασίες οι οποίες εξετάζουν καθεμιά από δύο κοινότητες ή ενορίες του Τυρόλου, της Άνω Αυστρίας και της Στυρίας αντίστοιχα: Karin Wimpfissinger, *Die Rechtsstellung der unehelichen Kinder in den österreichischen Erbländern von 1740 bis 1916. Allgemeine zivilrechtliche Entwicklung - veranschaulicht die wirtschaftliche und soziale Stellung anhand zweier Tiroler Pfarre meinden*, Ίνσμπρουκ 1989· Marianne Niklas, *Vergleichende Studie zur Illegitimität. In zwei ländlichen Gemeinden Oberösterreichs*, Σάλτσμπουργκ 1992· Gottfried Spari, *Uneheliche Kinder in Österreich. Ein historischer Rückblick bis in das Jahr 1848 im Spiegel gegenwärtiger Tendenzen unter besonderer Berücksichtigung der Steiermark*, Γκρατς 1995.

κοποίησε τις γεννήσεις εξώγαμων παιδιών και επιχειρήσε να βελτιώσει νομοθετικά την κοινωνική θέση τους.²⁷

— Στις αρχές του 19ου αιώνα οι διατάξεις του Αστικού Κώδικα (1811) προσδιόρισαν για πρώτη φορά με αρκετή ακρίβεια τη θέση των εξώγαμων παιδιών στην αυστριακή κοινωνία. Οι διατάξεις αυτές ίσχυσαν, με ορισμένες μετατροπές μετά το 1910, μέχρι και τη μεσοπολεμική περίοδο και είχαν ως βασικό στόχο τους τη στοιχειώδη υλική εξασφάλιση και την προστασία των εξώγαμων παιδιών. Πολύ αργότερα, μόλις το 1919, το νέο αυστριακό κράτος θέσπισε έναν κοινό νόμο για τα ψυχοπαίδια και τα εξώγαμα παιδιά.²⁸ Με τον νέο νόμο όλοι οι ανάδοχοι γονείς όφειλαν να δηλώνουν τα ψυχοπαίδια τα οποία μεγάλωναν στο σπίτι τους· επιπλέον απαγορευόταν, με ορισμένες εξαιρέσεις, να αναλάβει οποιοσδήποτε τη φροντίδα ξένων παιδιών χωρίς τη συγκατάθεση συγκεκριμένων κρατικών υπηρεσιών. Κατά τη μεσοπολεμική περίοδο υφίστατο επομένως ένα νομοθετικό πλαίσιο για τα εξώγαμα παιδιά και τα ψυχοπαίδια. Οι αυτοβιογραφικές μαρτυρίες υποδεικνύουν τα κοινωνικά, οικονομικά και νοοτροπιακά όρια εφαρμογής του στην αυστριακή ύπαιθρο, αλλά οι ιστορικοί δεν έχουν επιχειρήσει να συσχετίσουν συστηματικά το νόμο με την καθημερινή πρακτική ώστε να αποτιμήσουν το ειδικό βάρος της νομοθεσίας και γενικότερα της κρατικής πολιτικής.

Στο πλαίσιο μιας εξορθολογισμένης πολιτικής αντιμετώπισης των εξώγαμων παιδιών εντασσόταν και η λειτουργία ιδρυμάτων τα οποία περιέθαλπαν τις ανύπαντρες μητέρες στη διάρκεια της εγκυμοσύνης τους και τα εξώγαμα παιδιά κατά την πρώτη, χονδρικά, δεκαετία της ζωής τους. Μετά το 1780 τέτοιου είδους ιδρύματα έκαναν την εμφάνισή τους σε πολλές πόλεις της Μοναρχίας. Τα περισσότερα καταργήθηκαν στα τέλη του 18ου αιώνα, όταν ο φιλανθρωπικός χαρακτήρας τους συγκρούστηκε με τις νέες ιδέες για την κρατική πρόνοια, και τα οικονομικά βάρη που η λειτουργία τους συνεπαγόταν για τις λεγόμενες «Χώρες του Στέμματος» είχαν γίνει δυσβάσταχτα. Τα μακροβιότερα και σημαντικότερα υπήρξαν εκείνα της Βιέννης και του Γκρατς, τα οποία δεν καταργήθηκαν οριστικά παρά στις αρχές του 20ού αιώνα.²⁹

27. Βλ. προπάντων την εμπειρισματομένη νομική-ιστορική μελέτη του Έλριχσχάουζεν: Egon Conrad Ellrichshausen, *Die uneheliche Mutterschaft im altösterreichischen Polizeirecht des 16. und 18. Jahrhunderts, dargestellt am Tatbestand der Fornication*, Βερολίνο 1988. Για τη στάση των χωρικών βλ. κυρίως σ. 99-101.

28. Βλ. το έργο του Σούχανεκ: Viktor Suchanek, *Das Gesetz über den Schutz von Ziehkindern und unehelichen Kindern und die Ziehkinderordnung*, Βιέννη 1920, κυρίως σ. 32 κ.ε. Στα λεξικά της εποχής αναφέρεται σαφώς ότι τα περισσότερα ψυχοπαίδια ήταν εξώγαμα παιδιά: *Meyers Lexikon*, τ. 12, Λειψία 1930, λήμμα «Ziehkinder», *Brockhaus Konversations Lexikon*, τ. 10, Λειψία-Βερολίνο-Βιέννη 1894, λήμμα «Kostkinder».

29. Για όσα αναφέρονται εδώ σχετικά με τα ιδρύματα αυτά βλ. αναλυτικά Pawlowsky, «Die Mütter...», στο *ό.π.*, σ. 372, 380, Spari, *Uneheliche Kinder...*, σ. 66-89.

Με βάση τα προηγούμενα θα ήθελα να επισημάνω τα εξής σε σχέση ειδικότερα με τον ανατολικό αλπικό χώρο:

Σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που μας απασχολεί, από τον ύστερο 18ο αιώνα μέχρι και την εποχή του Μεσοπολέμου, η νομοθετική διάκριση ανάμεσα σε εξώγαμα και νόμιμα παιδιά ήταν σαφής και εις βάρος των πρώτων. Για το νόμο τα εξώγαμα παιδιά ήταν πράγματι «παιδιά ενός κατώτερου Θεού» παρά τις φιλότιμες διατάξεις οι οποίες στόχευαν στην υλική εξασφάλισή τους (ορίζοντας λ.χ. τον πατέρα ως πρωταρχικά υπεύθυνο, μην αναγνωρίζοντας ως επιχείρημα για την άρνηση της πατρότητας την «ηθική ελαφρότητα» της μητέρας — αντίθετα με όλες τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες εκτός της Σουηδίας, κλπ.). Το πιο αξιοσημείωτο είναι ότι στα εξώγαμα παιδιά αναγνωριζόταν, αν και μόλις από το 1914 και μετά, μόνον η συγγένεια με τους συγγενείς της μητέρας και καμία συγγένεια με τους συγγενείς του πατέρα. Τα παιδιά αυτά δεν είχαν δικαίωμα να κληρονομήσουν τίποτε από την πλευρά του πατέρα τους, ενώ αντίθετα είχαν δικαίωμα να κληρονομήσουν τη μητέρα και/ή (μετά το 1914) τους συγγενείς της.³⁰ Αυτή η πολύ βασική ρύθμιση του αστικού κώδικα διατηρήθηκε μέχρι και το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Με μια πρώτη ματιά φαίνεται να εξυπηρετεί ένα κοινωνικοοικονομικό σύστημα όπως εκείνο του ανατολικού αλπικού χώρου, στο πλαίσιο του οποίου η γη μεταβιβαζόταν αθέρανη από τον πατέρα σε έναν και μόνο, κατά προτίμηση αρσενικό, κληρονόμο. Το ερώτημα παραμένει ανοιχτό.

Σε συνδυασμό με αυτό θα ήταν ενδιαφέρον να εξετάσει κανείς από την πλευρά της κοινωνικής ιστορίας ζητήματα τα οποία αφορούν στην κηδεμονία των εξώγαμων παιδιών, αφού μάλιστα κάθε εξώγαμο παιδί τέθηκε υποχρεωτικά υπό την εποπτεία ενός κηδεμόνα οριζόμενου από το κράτος μετά το 1914.³¹ Τί συνέβαινε στον αγροτικό χώρο; Πόσο απρόσωποι στο πλαίσιο της τοπικής κοινωνίας ήταν οι κηδεμόνες των παιδιών; Μήπως την κηδεμονία αναλάμβαναν κατά κύριο λόγο οι έχοντες την οικονομική και τοπική πολιτική εξουσία; (Γνωρίζουμε λ.χ. ότι ανάμεσα στα ευπορότερα και τα φτωχότερα στρώματα των τοπικών αγροτικών κοινωνιών αναπτύσσονταν πελατειακές σχέσεις, οι οποίες ανάμεσα σε άλλα έβρισκαν έκφραση και στο γεγονός ότι οι πρώτοι βάφτιζαν τα παιδιά των δεύτερων).

Ξέρουμε ότι τα ιδρύματα στα οποία αναφερθήκαμε παραπάνω διοχέτευαν πολλά ψυχοπαίδια στη νύπαιθρο (λ.χ. της Ανατολικής Στυρίας)³² αναλαμβάνον-

30. Friedrich Diefenbach, Heinrich Webler, Tomforde, *Das Recht des unehelichen Kindes und seiner Mutter im In- und Ausland, Handbuch zur Verfolgung ihrer Rechtsansprüche*, Βερολίνο 1935, σ. 137.

31. Pawlowsky, «Die Mütter...», στο *ό.π.*, σ. 380, Fischer, *ό.π.*, σ. 92.

32. Βλ. Karl Kaser, Karl Stocker, *Bäuerliches Leben in der Oststeiermark seit 1848. Die verspätete Revolution*, τ. II, Βιέννη-Κολωνία-Γκρατς 1988, σ. 138.

τας την (ισχρή πάντως) πληρωμή των ανάδοχων γονέων. Για την έρευνα γύρω από τα εξώγαμα παιδιά και τα ψυχοπαίδια στον ανατολικό αλπικό χώρο το ερώτημα της οπωσδήποτε πολύπλευρης σχέσης ανάμεσα στην ύπαιθρο, τις ανάγκες της αγροτικής οικονομίας και τα ιδρύματα αυτά παραμένει ανοιχτό. Πόσες και ποιές αγροτικές υπηρέτριες γεννούσαν τα εξώγαμα παιδιά τους σε τέτοιου είδους ιδρύματα και για ποιό λόγο; Τί ρόλο έπαιζε το γεγονός ότι το κράτος αναλάμβανε ουσιαστικά τα έξοδα για τα ψυχοπαίδια που προέρχονταν από τα ιδρύματα; Μήπως τα ιδρύματα αυτά συνέβαλαν συνειδητά στην ενίσχυση της αγροτικής οικονομίας με (παιδικά) εργατικά χέρια;

Οι κοινωνικές ομάδες, οι άνθρωποι και η εμπειρία τους

Σήμερα, οι ανύπαντρες μητέρες, τα εξώγαμα παιδιά, τα ψυχοπαίδια, ακόμη και οι ανύπαντροι πατέρες ή οι ανάδοχοι γονείς δεν αποτελούν πρόσωπα άγνωστα στους ιστορικούς. Όμως ενώ το φαινόμενο της γέννησης εξώγαμων παιδιών, οι νόμοι και η κρατική πολιτική έχουν μελετηθεί συστηματικά, οι κοινωνικές ομάδες και η εμπειρία τους δεν έχουν αποτελέσει αντικείμενο εκτεταμένων μελετών.³³ Βέβαια, όπως είπαμε παραπάνω, έχουν φωτιστεί σημαντικές πτυχές της εμπειρίας των ιστορικών υποκειμένων στο πλαίσιο προπάντων της έκδοσης και του σχολιασμού αυτοβιογραφικών κειμένων.

Συνοψίζοντας τις γνώσεις μας γύρω από τις κοινωνικές ομάδες και την εμπειρία τους θα λέγαμε ότι τόσο οι ανύπαντρες μητέρες όσο και τα εξώγαμα παιδιά βρίσκονταν αντιμέτωποι με πλήθος δυσκολιών και κοινωνικών διακρίσεων.

Μια αγροτική υπηρέτρια συνέχιζε να εργάζεται σκληρά σε όλη τη διάρκεια της εγκυμοσύνης της, έπρεπε συχνά να αναζητήσει έναν χώρο εκτός αγροκτήματος στον οποίο θα έφερνε στον κόσμο το παιδί, έπρεπε τις περισσότερες φορές να αναζητήσει μια οικογένεια η οποία θα αναλάμβανε το παιδί ως ψυχοπαίδι και συχνά να πληρώνει στην οικογένεια αυτή ένα μέρος του μισθού της. Στα χρόνια που ακολουθούσαν, ήταν συχνά υποχρεωμένη να αναζητήσει νέες ανάδοχες οικογένειες για το παιδί ή τα παιδιά της, τα οποία οι προηγούμενες ανάδοχες οικογένειες δεν μπορούσαν ή δεν είχαν πλέον συμφέρον να συντηρούν. Πολλά εξώγαμα παιδιά μεγάλωναν με τους παππούδες τους από την πλευρά της μητέρας ή του πατέρα (ιδίως αν επρόκειτο για αγρότες). Τέτοιου είδους διακανονισμοί στο πλαίσιο συγγενειακών δικτύων απήλλασσαν συχνά τις μητέρες από οικονομικά βάρη, ενώ τα παιδιά αποτελούσαν πολύτιμη, φτηνή εργατική δύναμη για το αγρόκτημα στο οποίο μεγάλωναν.

33. Βλ. υποσημειώσεις 7 και 8. Για όσα ακολουθούν βλ. τις ίδιες υποσημειώσεις καθώς και γενικότερα το εκδομένο αυτοβιογραφικό υλικό, στο οποίο αναφερόμαστε στην υποσημείωση 7.

Σήμερα είμαστε βέβαιοι ότι τα εξώγαμα βρέφη παρουσίαζαν υψηλότερη θνησιμότητα από ό,τι τα άλλα³⁴ και διαθέτουμε αρκετές μαρτυρίες για διακρίσεις εις βάρος των εξώγαμων παιδιών, τα οποία μεγάλωναν ως ψυχοπαίδια σε αγροτικά νοικοκυριά. Φαίνεται λ.χ. ότι πήγαιναν στο σχολείο λιγότερο τακτικά από άλλα παιδιά και ότι η αμοιβή τους παρέμενε πενιχρή έως ανύπαρκτη ακόμη και όταν μεγάλωναν, με το σκεπτικό και τη δικαιολογία ότι όφειλαν να αποζημιώσουν τους αγρότες για το «ψωμί το οποίο είχαν φάει στο σπίτι τους», σύμφωνα με την χαρακτηριστική έκφραση της εποχής, η οποία απαντά συχνά σε αυτοβιογραφικά κείμενα. Επειδή συχνά τα εξώγαμα παιδιά μεγάλωναν ως ψυχοπαίδια σε διάφορες ανάδοχες οικογένειες και άλλαζαν περιβάλλον, αντιμετώπιζαν προβλήματα προσαρμογής και ανέπτυσαν ένα αίσθημα ρευστής ταυτότητας, το οποίο γεννούσε ανασφάλεια. Ένα εξώγαμο παιδί είχε συχνά μια σειρά από «μητέρες» και «πατέρες»: ακόμη και όταν οι ανάδοχοι γονείς ήταν οι παππούδες του, τους αποκαλούσε «πατέρα» και «μητέρα», γεγονός ενδεικτικό για τη ρευστότητα των όρων στην αγροτική κοινωνία του αλπικού χώρου αν και όχι αυτό καθαυτό αρνητικό για την ψυχολογία των παιδιών. Ορισμένοι ιστορικοί επιχειρήσαν να ερμηνεύσουν τον υψηλό αριθμό κωφαλάλων και διανοητικά ανάπηρων σε κοινωνίες του ανατολικού αλπικού χώρου με τον υψηλό αριθμό γεννήσεων εξώγαμων, και γι' αυτό υλικά και ψυχικά παραμελημένων, παιδιών (μια ελκυστική θεωρία, η οποία όμως αμφισβητείται έντονα από νεότερους ερευνητές).³⁵

Όλα αυτά είναι πολύ σημαντικά και έχουν ανοίξει κυριολεκτικά νέους δρόμους στην έρευνα. Για να αξιοποιηθούν στην κατεύθυνση μιας συστηματικής

34. Γύρω στα 1927 σε περιοχές της Αυστρίας με ιδιαίτερα υψηλούς αριθμούς γεννήσεων εξώγαμων παιδιών, αντιστοιχούσαν από 107 ως 231 περιπτώσεις θανάτου εξώγαμων βρεφών σε εκατό περιπτώσεις θανάτου νόμιμων βρεφών (Bl. Wilhelm Hecke, «Die Unehelichkeit in Österreich», ανάτυπο από *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, τ. 132, III σειρά, τ. 77, Ιένα 1930, σ. 20 κ.ε.).

35. Τη θεωρία αυτή πρότεινε ο Όρτμáιρ (Ortmayr, «Sozialhistorische Skizzen...»), στους ίδιου (επιμ.), *Knechte...*, σ. 354) ο οποίος παρατήρησε ότι μια συγκεκριμένη περιοχή της Στυρίας, το 1880, παρουσίαζε τα υψηλότερα ποσοστά αναπήρων στην Αυστρία και το 1934 τα υψηλότερα ποσοστά εξώγαμων παιδιών και παιδιών τα οποία μεγάλωναν σε ανάδοχες οικογένειες. Είναι βέβαια γεγονός ότι ο Όρτμáιρ, μην έχοντας άλλα στοιχεία στα χέρια του, συνέκρινε δύο απογραφές τις οποίες χωρίζει μισός αιώνας. Η Γκούντρουν Χοπφ (Gudrun Hopf) που εκπονεί διδακτορική διατριβή για τους αναπήρους στην Αυστρία και με την οποία έχω συζητήσει για το θέμα, θεωρεί αβάσιμες τις προτάσεις του Όρτμáιρ και αποδίδει τα υψηλά ποσοστά αναπήρων στη συγκεκριμένη περιοχή της Στυρίας σε ψευδείς ή αυθαίρετες δηλώσεις των απογραφόμενων για οικονομικούς λόγους. Πρβλ. Gudrun Hopf, «“Cretins” and “idiots” in an Austrian Alpine valley in the late 19th and early 20th centuries: interests, social norms, and institutions involved in the attribution of “imbecility”», *Crime, Histoire et Sociétés - Crime, History and Societies* 3/1 (1999) 5-27, κυρίως 16-18.

ενασχόλησης με τους ανθρώπους και τα βιώματά τους, χρειάζεται κατά τη γνώμη μου να μελετήσουμε αφενός τις διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό των κοινωνικών ομάδων που μας απασχολούν, αφετέρου το βαθμό στον οποίο οι συνθήκες ζωής και οι εμπειρίες τους διαφέρουν από τις συνθήκες ζωής και τις εμπειρίες άλλων σύγχρονων κοινωνικών ομάδων, ανάλογης ηλικίας και/ή ανάλογου κοινωνικού ρόλου. Πιο συγκεκριμένα:

Δεν μπορούμε να μελετήσουμε συστηματικά τα εξώγαμα παιδιά στον ανατολικό αλπικό χώρο παρά σε σύγκριση με άλλες ομάδες παιδιών στον αγροτικό χώρο. Γιατί όταν κάνουμε λόγο για τα εξώγαμα παιδιά ως φτηνή εργατική δύναμη δεν θα πρέπει να λησμονούμε πως η παιδική εργασία ήταν αυτονόητη και αποτελούσε κοινή εμπειρία όλων των παιδιών στην αγροτική κοινωνία. Επίσης, όταν μιλάμε για την αλλαγή περιβάλλοντος ως τραυματική εμπειρία των εξώγαμων παιδιών, δεν θα πρέπει να λησμονούμε ότι στις αγροτικές κοινωνίες του αλπικού χώρου τα παιδιά των φτωχών αγροτών ή των ακτημόνων³⁶ έμπαιναν στην υπηρεσία αγροτών το αργότερο στα δώδεκα χρόνια τους και συχνά σε πολύ μικρότερη ηλικία. Είναι πολύ χαρακτηριστικό το γεγονός ότι στις αυτοβιογραφικές μαρτυρίες οι όροι «ανάδοχη μητέρα» ή «ανάδοχος πατέρας» απαντούν και σε τέτοιες περιπτώσεις. Εξάλλου, όταν παρατηρούμε ότι τα εξώγαμα παιδιά είχαν λιγότερες ευκαιρίες από άλλα να παρακολουθήσουν συστηματικά το σχολείο, ας μη λησμονούμε τη γενικότερα χαμηλή αξία του σχολείου στην αγροτική κοινωνία και το γεγονός ότι όλα τα παιδιά μετά τα δώδεκα και μέχρι τα δεκατέσσερα χρόνια τους πήγαιναν στο σχολείο μόνο μια φορά την εβδομάδα, προκειμένου να εξυπηρετούνται οι ανάγκες της αγροτικής οικονομίας.

Πολύ βοηθητικός για μια εκτίμηση της κοινωνικής θέσης των εξώγαμων παιδιών θα ήταν ένας διαχωρισμός ανάμεσα σε εξώγαμα και μη εξώγαμα ψυχοπαίδια.³⁷ Τα περισσότερα ψυχοπαίδια ήταν εξώγαμα παιδιά και το 1910,

36. Για αυτήν την ομάδα παιδιών στην αυστριακή ύπαιθρο βλ. το εκδομένο αυτοβιογραφικό υλικό στο Therese Weber (επιμ.), *Häuslerkindheit. Autobiographische Erzählungen*, (Damit es nicht verlorengelht..., τ. 3), Βιέννη-Κολωνία-Βαϊμάρη 1992, δεύτερη έκδοση (πρώτη έκδοση 1984).

37. Στη νομοθεσία και τις στατιστικές ή νομικές μελέτες της εποχής (του πρώιμου 20ού αιώνα) δεν απαντά αυτός ο διαχωρισμός. Εξώγαμα παιδιά και ψυχοπαίδια παρουσιάζονται ως μια συγκεχυμένα ενιαία κατηγορία. Οι διαχωρισμοί οι οποίοι απαντούν έχουν μάλλον τεχνικό χαρακτήρα και ελάχιστα λαμβάνουν υπόψιν την κοινωνική πραγματικότητα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα: Το 1920 ο σύμβουλος του αυστριακού υπουργείου «Κοινωνικής Διοίκησης» Βίκτωρ Σούχανεκ χαρακτήρισε ως «πραγματικά ψυχοπαίδια» όσα παιδιά είχαν παραδοθεί σε ανάδοχες οικογένειες από τους συγγενείς τους και τα διέκρινε από όσα ψυχοπαίδια μεγάλωναν σε οικογένειες έναντι αμοιβής από την κοινότητα ή από το ίδρυμα από το οποίο προέρχονταν, θεωρώντας ότι οι δύο τελευταίες κατηγορίες βρίσκονταν σε πλεονεκτικότερη θέση αφού κοινότητες και ιδρύματα πλήρωναν τακτικά τους ανάδοχους

οπότε τα ψυχοπαίδια απογράφηκαν για πρώτη φορά στην ιστορία της Μοναρχίας, τα υψηλότερα ποσοστά καταγράφηκαν στις περιοχές εκείνες στις οποίες παρουσιάζονταν και τα υψηλότερα ποσοστά εξώγαμων παιδιών.³⁸ Παρόλα αυτά δεν ήταν όλα τα ψυχοπαίδια εξώγαμα παιδιά. Ήταν διαφορετική η μεταχείριση των δύο ομάδων και σε ποιό βαθμό; Ακόμη: πόσο ευδιάκριτη ήταν στο επίπεδο της ρευστής κοινωνικής πραγματικότητας η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε ένα ψυχοπαίδι και το παιδί το οποίο μπαίνει στην υπηρεσία ενός αγρότη στα δέκα και τα δώδεκα χρόνια του;

Μια σύγκριση του αγροτικού με τον αστικό χώρο θα βοηθούσε ακόμη περισσότερο ώστε να προσδιοριστεί με μεγαλύτερη σαφήνεια η θέση των εξώγαμων παιδιών στην αγροτική κοινωνία. Στην κατεύθυνση αυτή μπορούν να συμβάλουν ορισμένες πρωτοποριακές προπολεμικές μελέτες για τα εξώγαμα παιδιά και τα ψυχοπαίδια στη μεσοπολεμική Βιέννη οι οποίες εκπονήθηκαν στο πλαίσιο της πανεπιστημιακής σχολής κοινωνικής ψυχολογίας της πόλης.³⁹ Ήταν τα εξώγαμα παιδιά και τα ψυχοπαίδια στον αγροτικό χώρο σε μεγαλύτερο βαθμό ενταγμένα στην κοινωνία από ό,τι στον αστικό, επειδή έπαιζαν έναν σημαντικό ρόλο στην τοπική οικονομία;

Σύγκριση μπορεί ακόμη να γίνει ανάμεσα στις ανύπαντρες μητέρες, τους ανύπαντρους πατέρες, τους ανάδοχους γονείς ανάλογα με την κοινωνικοοικονομική τους θέση. Όταν για παράδειγμα διαθέτουμε ισχυρές ενδείξεις ότι εξώγαμα παιδιά αποκτούσαν αργότερα με τη σειρά τους επίσης εξώγαμα παιδιά,⁴⁰ προβάλλει αυτόματα το ερώτημα: έχουμε να κάνουμε με μια αυτο-αναπαραγόμενη κοινωνική κατηγορία; Σε ποιό βαθμό, τότε, πού, υπό ποιές συνθήκες;

Κατά πόσο ταυτιζόταν η μοίρα της κόρης ενός αγρότη με τη μοίρα της κόρης ενός ακτήμονα ή μιας αγροτικής υπηρέτριας η οποία είχε η ίδια γεννηθεί ως εξώγαμο παιδί; Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι τα εξώγαμα παιδιά αποτελούσαν για τις φτωχές αγροτικές υπηρέτριες των ανατολικών Άλπεων δικλείδες οικονομικής ασφαλείας για το μέλλον, ένα πολύτιμο απόκτημα πέρα

γονείς (Suchanek, *ό.π.*, σ. 28). Λησμονεί όμως ότι πολλά παιδιά μεγάλωναν ως ψυχοπαίδια στα αγροτικά νοικοκυριά των παππούδων τους ή ότι οι εύποροι αγρότες έπαιζαν σημαντικό ρόλο στη διαχείριση των κοινοτικών θεμάτων, επομένως και στη διακίνηση παιδιών με έξοδα της κοινότητας· με άλλα λόγια παραγνωρίζει τη ρευστότητα της κοινωνικής πραγματικότητας.

38. Wilhelm Hecke, «Die Pflegekinderhaltung in Osterreich», *Statistische Monatschrift* XX (1915) 537-562, βλ. προπάντων 538-539.

39. Βλ. ανάμεσα σε άλλα δύο σημαντικές διατριβές του 1931 που βασίζονται σε επιτόπια έρευνα στην περιοχή της Βιέννης: Edna Martina Romberg, *Die Einstellung des Pflegekindees zur Pflege*, διδακτορική διατριβή, Βιέννη 1931· Helene Löw-Beer, *Schwierigkeiten der Pflegemutter mit dem Pflegekind*, διδακτορική διατριβή, Βιέννη 1931.

40. Το φαινόμενο της αποκαλούμενης «κληρονομικότητας» των εξώγαμων γεννήσεων έχει επισημανθεί από τους ερευνητές: βλ. λ.χ. Hämmerle, *ό.π.*, σ. 208.

από τη σφαίρα ελέγχου των ανδρών, όπως υποστηρίζει ο Αμερικανός ιστορικός Ντέιβιντ Σάμπιαν για ένα χωριό της νοτιοδυτικής Γερμανίας στις αρχές του 19ου αιώνα,⁴¹

Ορισμένοι ερευνητές έχουν ασχοληθεί διεξοδικά με τις περιπτώσεις βρεφοκτονιών από ανύπαντρες μητέρες στην κεντροευρωπαϊκή ύπαιθρο υπό την πίεση της νομοθεσίας και, σε ορισμένες περιπτώσεις, υπό την πίεση του κοινωνικού περιβάλλοντος, κατά τον 19ο αιώνα.⁴² Ωστόσο ελάχιστα γνωρίζουμε σχετικά με τις βρεφοκτονίες στον ανατολικό αλπικό χώρο.⁴³ Αφορούσαν οι βρεφοκτονίες προπάντων στα εξώγαμα παιδιά; Αν ναι, τότε μήπως υπήρχαν ορισμένες ανύπαντρες μητέρες σε ορισμένες χρονικές περιόδους και περιοχές που κατά κάποιο τρόπο αναγκάζονταν να καταφύγουν σε τέτοιες (κλύσεις); Μήπως πάλι οι βρεφοκτονίες στον ανατολικό αλπικό χώρο ήταν περιορισμένες επειδή οι γεννήσεις εξώγαμων παιδιών ήταν κοινωνικά αποδεκτές;

Σε πρώτο τουλάχιστον επίπεδο τέτοιου είδους προσεγγίσεις σε βάθος αφορούν μικροκοινωνίες, δηλαδή τοπικές κοινωνίες, και οφείλουν να συνδυαστούν με μια λεπτομερή ανάλυσή τους, στο πλαίσιο της οποίας θα αναδεικνύεται ο ρόλος των συγγενειακών ή άλλων δικτύων στην ανατροφή εξώγαμων (αλλά και νόμιμων) παιδιών. Ο βαθμός στον οποίο διακινούνται τα παιδιά και οι τρόποι διακίνησής τους στο εσωτερικό μιας κοινωνίας συνδέονται άμεσα με τη γενικότερη λειτουργία της και τις κάθε είδους σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της. Αυτό το γνωρίζουν πολύ καλά οι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι: οι μελέτες τους γύρω από τη διακίνηση των παιδιών στην Αφρική, την Ωκεανία και αλλού μπορούν να

41. Βλ. David Sabeau, «Unehelichkeit: Ein Aspekt sozialer Reproduktion kleinbäuerlicher Produzenten. Zu einer Analyse dörflicher Quellen um 1800», στο Robert Berdahl, Alf Lüdtke, Hans Medick, Carlo Poni, William Reddy, David Sabeau, Norbert Schindler, Gerald Sider, *Klassen und Kultur, Sozialanthropologische Perspektiven in der Geschichtsschreibung*, Φραγκφούρτη στο Μάιν 1982, σ. 54-75, κυρίως σ. 68-70.

42. Βλ. προπάντων τις εργασίες της Regina Schulte για τη βαυαρική ύπαιθρο. Για μια σφαιρική σύνοψη των παρατηρήσεων και των απόψεών της βλ. Regina Schulte, «Strafrechtlicher Entwurf und Lebenswirklichkeiten von Kindsmörderinnen im 19. Jahrhundert», στο Gerhard (επιμ.), *Frauen in der Geschichte des Rechts...*, σ. 382-389.

43. Σε στατιστικές και νομικές αναλύσεις του πρώιμου 20ού αιώνα απαντά πάντως ο όρος «Engelmacherinnen» (βλ. λ.χ. Suchanek, *ό.π.*, σ. 16). Κυριολεκτικά, ο λαϊκός αυτός όρος του γερμανόφωνου χώρου μεταφράζεται «γυναίκες οι οποίες φτιάχνουν αγγελοΰδια», και δήλωνε γυναίκες που δολοφονούσαν βρέφη με επιδέξιες μεθόδους, όπως η στέρηση τροφής, η έκθεση στο κρύο κλπ. Φαίνεται ότι υπήρχαν ανάδοχοι μητέρες οι οποίες κατ' εντολή ή με την ανοχή της φυσικής μητέρας δολοφονούσαν τα βρέφη τα οποία αναλάμβαναν να φροντίσουν, αλλά πέρα από τη γενικόλογη αυτή αναφορά δεν γνωρίζουμε ούτε σε ποιά βαθμό, ούτε υπό ποιές κοινωνικές συνθήκες εκδηλώνονταν τέτοια φαινόμενα, ούτε εάν σε ορισμένες περιοχές (αστικές ή αγροτικές) εκδηλώνονταν σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι σε άλλες.

εμπλουτίσουν τα ερωτήματα των ιστορικών και να τους προσφέρουν ένα σύγχρονο μέτρο σύγκρισης των παρατηρήσεων για το παρελθόν.⁴⁴

Από τη μια πλευρά η γέννηση εξώγαμων παιδιών παρουσιάζεται στην έρευνα ως γεγονός κοινωνικά αποδεκτό και μάλιστα συχνά ευπρόσδεκτο, από την άλλη πλευρά τα εξώγαμα παιδιά και οι μητέρες τους παρουσιάζονται ως θύματα κοινωνικών διακρίσεων. Οι ερευνητές θα πρέπει να αναζητήσουν τους όρους συνύπαρξης των δύο αυτών τάσεων για να γράψουν μια συστηματική ιστορία της πολλαπλής πραγματικότητας, μια συστηματική «ιστορία των δυνατοτήτων» (*Geschichte der Möglichkeiten*). Και αυτό, κατά τη γνώμη μου, μόνο μια μελέτη συγκριτική, με την έννοια που της δώσαμε παραπάνω, μπορεί να το επιτύχει.

44. Για μια παρουσίαση της νεότερης ανθρωπολογικής βιβλιογραφίας γύρω από το θέμα αλλά και για μια συνθετική, γενικού χαρακτήρα εργασία επάνω σε αυτό βλ. Suzanne Lallemand, *La circulation des enfants en société traditionnelle. Prêt, don, échange*, Παρίσι 1993, κυρίως σ. 9-39.